

VAJDA ZSUZSANNA

Egyéni identitás a hálóvilágban

Állj, ki vagy?

Az identitás, mint azt manapság sokan legalábbis a személyi igazolvány angol és francia neve alapján sejthetik, azonosításról jelent. A hatóságok számára az egyének fizikai azonossága a fontos, ám napjainkban ez a fél évszá- záda még egyszerű feladat is bonyodalmakkal terhes. A fénykép értékét vesztette – a külső átalakításának korlátlan lehetőségeire hamarosan visszatérünk. A valamikor tévedhetetlennek tartott ujjlenyomat megbízhatóságával kapcsolatban is két-ségek merültek fel. Az angol trónörökös újszülött kissának azonosíthatóságát épp-úgy bőr alatti chippet igyekeztek biztosítani, mint a NASA, a Pentagon vagy akár exkluzív klubok tagjaiét. Ám a bőr által ültetett eszközt is ki lehet cserélni, bizo-nyára megszületik az íriszkép manipulálásának módszere is – csak idő kérdése (ha ugyan már nem gyakorlat a szigorúan titkos szervezetekben), hogy kizárolag a DNS-vizsgálat eredményét fogadják el hitelesnek.

Ráadásul előfordulhat, hogy teljességgel értelmetlenne válik ez a hisztéria a fizikai identitás körül: fennáll a veszély, hogy az egyén fizikailag ugyan azonos, „belül” mégis megváltozik. Kinos, hogy minden egyes egyénen ott rejtőzik valami kiszámíthatatlan entitás: szubjektum, én, szelf, identitás – a sokfélé név arra utal, hogy ezt a valamit a tudományoknak nem sikerült egyértelműen megragadni. Tény, hogy a huncut szubjektumok nemcsak titkokat képesek kiszivárogtatni, vagy a megyőződésüket megváltoztatni, elnémetítőleg még az a pillanat is bekövetkezhet, amikor nem vásárolnak meg használhatatlan dolgokat, vagy ingerülten elzárják a készüléket, amikor a képernyőn embertársuk gilisztát eszik.

Bár a tudósok már a legjobb úton vannak a felé, hogy különböző szervek után az agy részeit is kicseréljék, ma, a tömegkommunikáció korában vannak olcsóbb és hatékonyabb eszközök is, hogy korlátozzuk az engedetlen én hatalmát. Eredményességi tanújele, hogy ma a konformizmus olyan megnyilvánulásaival találkozunk, amelyekről a legkeményebb diktatúrák is csak álmودni mertek. Emberek milliói hordanak egyforma cipőt, ruhát, egyensminket, egyenarcot, -lábat, -hasat, -nemi szervet készítetnek maguknak. Saját elhatározásukból esznek széles e világon egyforma, rossz ízű és egésszségtelen ételeket, meglepően nagy sikkerrel járt a svéd bútorgyártó am a törekvése, hogy egészen különböző kulturális háttérű emberek egyforma bútorok között éljenek. Se szeri, se száma azoknak, akik önként tárják ki az ajtót magánviláguk titkai előtt.

Az egyén értékének hanyatlásával az egyéni élet értéke is halványodni látszik. Az életveszélyes sportokat kedvelők, Himalája-mászók, madáremberök növekvő tábora mellett talán a leginkább sokkoló tapasztalat ezen a téren a Mars-expedícióé. Sok tízezer ember jelentkezett egy olyan utazásra, amely így vagy úgy, de véget vet a földi létnek.¹ Az ő választásuk, és sok más társuké – életüket is hajlandók kockára tenni, hogy szerepeljenek a képernyők által teremtett világmeretű show-ban – jelzői azoknak a változásoknak, amelyek az elmuljt évtizedekben az emberek önmagukkal, sorsukkal, identitásukkal kapcsolatos viszonyában végbementek.

Médiavilág

Ha megkérdeznénk az „utca emberét”, mi van a fent idézett jelenségek háttérében, tízből kilencen bizonyára a „médiait” említénék. Mindennapi élményünk, hogy médiumon keresztül látjuk és láttajuk önmagunkat, médiumok segítségevel érintkezünk a szeretteinkkel, elektronikus eszközök segítségével dolgozunk, fogyszunk és szórakozunk. Naponta sok órát töltünk képernyőket nézgetve, lasan el sem szakadunk tőlük. A mai szülők ultrahangos felvételen látják először a gyereket magazat korában, később berregő „kütyük” segítségevel igyekeznek megyőződni róla, hogy jól érzi magát. Sok magára maradt rokon vigasztalja magát azzal a tudattal, hogy unokája pontosan tudja: a képernyőn a szeretett nagypapa íteget neki. A családi esemény, keresztelő, esküvő, sőt újabban a temetés is attól lesz esemény, hogy felvételük sokasága készül róla.

Mivel a „média” mindenütt jelen van, hajlamosak vagyunk elfeledkezni róla, hogy a médiumok evolúciója és az általuk közvetített tartalom meghatározott gazdasági és politikai érdekek kifejezője. Az utóbbiak képviselőinek maguknak is érdeükben áll úgy feltüntetni, mintha maguk a „médiaimok”, és nem a mögöttük álló érdekvisszonyok lennének az emberi viselkedés és morál nagy hatású alakítói. Amikor médiáról beszélünk – hívja fel a figyelmet Jameson,² baloldali társadalomkutató – akkor valójában három összefüggő, de mégis nagymértékben különböző természetű és egymástól független működésű jelenségről van szó: a médiumok közvetítette tartalomról, amely a kulturális termékek előállítását jelenti, a technológiáról, valamint egy társadalmi intézményről. A „média” leegyszerűsítő és nehezen definiálható fogalmának használata gyakran felületessé teszi a tudományos diskurzust. Például bizonyára sok ezer tanulmány született már a média „hatásai-

¹ És ami még megdöbbentőbb: nem volt (vagy legalábbis a hazai nyilvánossághoz nem jutott el, az nem vett benne részt) nyilvános tiltakozás az emberekkel való kísérletezés, az életek kockázatása ellen, holott mindezeket egyebek között az ENSZ alapokmányának több cikkelye is tiltja.

² Fredric JAMESON: *Postmodernism or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke University Press, 1991.

nak” tanulmányozására, holott nyilvánvaló, hogy ezen az általánosítási szinten bármí bebizonyítható vagy cáfolható. A definíciós problémák nem jelentéktelen szerepet játszhattak abban, hogy a szakértők egy csoportja szerint „(...) a több évtizede zajló kutatások egyike sem tudott a média közvetlen hatására vonatkozó, azt kellő bizonyossággal alátámasztó adatokat felmutatni” – írja Myat Kornél.³

A médiafogalom túláltalánosított volta miatt nehéz értelmezni Myat azon megállapítását is, amely szerint a médiahatások kutatása változékonyságuk miatt is nehéz – vajon miért ne lehetne tudományos kutatás tárgya a változás mértéke és természete? Természetesen ennek is csupán akkor van értelme, ha rögzítjük, hogy a média melyik értelmezésére gondolunk.

Gerbner⁴ más okkból szkeptikus a hatásvizsgálatokkal kapcsolatban; egyúttal rámutatva, hogy egy ilyen összetett társadalmi rendszer empirikus vizsgálattának sokféle buktatója van. „A közlések »hatásait« vizsgáló kísérleti és kérdőíves vizsgálatok java része szinte semmivel sem gyarapította a tömegkulturalis folyamatra vonatkozó ismereteinket” – állapítja meg. Álláspontja szerint ennek főként az az oka, hogy a kutatások többsége a nézők aktuális viselkedését vizsgálta, a médiahatalomtól nem tekintette folyamatnak. „A tömegkommunikáció hatásai elsősorban nem tást nem írhatók le, amit a hatására megeszünk, hanem azzal, ami a létük folytán minden megtett dolog jelentéséhez hozzáadódik. És ez a szerep jóval alapvetőbb és döntőbb folyamatot hordoz. A tömegkommunikáció következményeit a tömegesen termelt és műszaki eszközök segítségével átvitt közleményrendszerek, valamint a kultúrában megfigyelhető tág értelmű közös képzetek és fogalmak összefüggésében kell megkeresnünk” – írja Gerbner.

Írásomban a tömegkommunikációs médiumok sajátos vonatkozását járom körül: hogyan hatnak ezek az eszközök mint tükrözök az egyéni identitásra, hogyan alakítják azt a módot, ahogyan az egyén szubjektumát, egyediségét megéli. Alátámasztható-e a médiumok hatása a tömeges konformizmus idézett és más példáiban? Reális-e a globalizált posztmodern világ bírálóinak az az aggodalma, hogy bizonysos médiáhatások gazdasági és hatalmi érdekek szolgálatában veszélyeztetik az egyéni identitás felépülését? A már idézett Jameson,⁵ például a következőképp fogalmaz: „A kulturális patológia dinamikájában bekövetkezett változást úgy jellemzhetjük, hogy a szubjektum elidegendezésének helyét átvette a szubjektum széttörédezése.” Az ilyen fogalmak óhatatlanul megidézik a kortárs elnéletek egyik divatos tematikáját, a szubjektum „halálát”, az autonóm polgári individuum végét.

Nem osztja a fenti aggodalmakat a médiahatás-kutatásoknak az a vonulata, amely szerint a tömegkommunikáció irányítói, valamint a nézők lényegeben azo-

³ Myat Kornél: Médiaelméletek és a késő modern médiakörnyezet. http://www.mediakutato.hu/cikk/2010_02_nyar/04_mediamelet

⁴ George GERBNER: *A média rejtett üzeme*. Budapest, Osiris, 2000. 158.

⁵ JAMESON I. m. (2. íj.) 35.

nos súlyú szereplők az üzenetek alakításában. McQuail⁶ megegyezéses alapú médiabefolyásért jellemzi ezt a felfogást, amely szerint „a média legföbb hatása az új jelentések létrehozása, és az, hogy ezeket a jelentéseket szisztematikusan juttatja el a közönséghoz, ahol is ezek – bizonyos mérlegelések alapján – beleépülnek (vagy éppen nem épülnek bele) már megélvő és gyakran korábbi kollektív azonosulások által alakított személyes jelentésstruktúrákba”.

A már idézett Myat Kornél hasonlóan vélekedik. Egyetérzően idézi Dayan és Katz modelljét, amely még a televíziós korszakból származik:

„... a néző a televízióval állandó párbeszédet folytat, az üzenetek értelmezése a néző társadalni kulturális identifikációjának függvénye. A média üzenete így csak azokra van hatásra, akik tudják és kivánják használni azt. A befogadók a média diskurzusainak segítségevel határozzák meg saját azonosságutatukat úgy, hogy a befogadás folyamatában aktívvé kreatívvé szerepet vállalnak.”⁷

Ezekben a megközelítésekben tehát éppenséggel a bírálók által feltett individuumé, az ő kulturális identitásáé a döntő szerep az „üzenetek értelmezésében”, vagyis a média hatásainak alakításában. Csakhogy felmerül a kérdés, honnan származik a kulturális identifikáció, amelynek alapján a néző értelmezi az üzeneteket. Mi volna a forrása az impulzusokat szelektáló egyéni autonómiának? Vajon feltételezhető, hogy ebben az azonosulásban ne játszanának alakító szerepet a médiumok, amelyek társadalmi jelentőséget a Myat által képviselt „birminghami iskola” is rendkívülnek tartja? Myat a „posztmodern elméletekben felszabadított, tulajdonságait egyesítő magában”, „gyűjtőjelögető módjára »garázdálkodik« az új médiakörnyezet különféle hibrid médiumai között, és kedve szerint válogat az öt érdeklő tartalmakból”.⁸ Csakhogy a felhasználó „felszabadításának” nincs köze a társadalmi emancipációhoz: a Myat által képviselt médiáhatásokat kutató irányzat „szabadtította” fel a nézőt, eldöntve, hogy a korábbi kutatások és a frankfurti iskola álláspontjával ellentében egyenrangú szereplőként vesz részt a média hatásának alakításában. Az, hogy a médiumok működését az egyének, a „felhasználók” irányítják, tökéletesen illeszkedik abba a vonulatba, amely a politikai rendszerek diszfunkcióit a választóknak, a társadalmak közötti különbségeket a helyi lakosság intelligenciájának tulajdonítja, így sikeresen elterelve a szót a gazdasági és társadalmi erőkről.

⁶ Denis McQUAIL: A tömegkommunikáció hatásairól. In: HAMP Gábor – HORÁNYI Özséb: Szöveggyűjtemény a társadalmi kommunikáció tanulmányozásához. Müegyetemi, 2005. 162–199.

⁷ Dayan és Katz modellje.

⁸ A tanulmány internetes változatában nincsenek oldalszámok. Az idézetek egy részét a szerző Császi Lajostól idézi.

Tanulmányomban azokhoz szeretnék csatlakozni, akik az utóbbiak szerepét igyekeznék láttatni az individualitást és az autonomiát visszélyeztető feltételek létérehozásában. Történeti összehasonlítások és néhány jellemző példa segítségével azt igyekszem alátámasztani, hogy a 21. században – eltérően a megelőző mintegy két évszázad hagyományától – a „hétköznapi egyén” sajatos csapdahelyzetbe kerül: az az érzése támad, hogy egy arctalan tömeg részeként tesz szert identitásra.

Szubjektum, individuum, szelf, identitás

Nemcsak a média, hanem az identitás és fent felsorolt rokon értelmű fogalmai körül is sok a tisztáatlanság. A pszichológusok erőfeszítései, hogy egységes és „operacionalizálható” emberképet szállítanak a társadalomtudománynak, nem jártak sikerrel. Lányi⁹ Husserlre támaszkodva a következőképpen írja le a pszichológia dilemmáját *A test – nyilás* című tanulmányában:

„Az erkölcsi döntés képességével rendelkező szubjektum szabadsága és az egyén biológiai-történeti meghatározottsága feloldhatatlan ellentmondásnak tűnt a modern természettudományos szemlélet számára. (...) A jól bevált formula egy pusztta „és”-sel oldja fel a különféle tudásterületeken és világnézetek jegyében kialakult emberképek inkonzisztenciáját, a következetes megalapozás igényét pedig önérzetesen háritja el.”

A szubjektum természetére vonatkozó előfeltevések bizonyos fokig tehát világ-nézeti természetűek – azok is, amelyek szerint a mentális működés kizárolag termézzettudományos eszközökkel vizsgálható. A pszichológusok csökkenő hánypada az emberi nembeliség tartozékának, vagyis lényegében biológiai adottságnak tartja az emberi tudatot. Jenkins¹⁰ angol szociológus megyyőződése szerint a reflexív self-identitás egyértelműen emberi mivoltunk meghatározója, amely bármilyen történeti-kulturális feltételek között megtalálható. Arra is felhívja a figyelmet, hogy az identitás fogalmának helye van az alkalmazott területeken, a gyakorlati életben is: a politika nemzeti, lokális identitásról beszél, a reklám és a marketing kedvelt fogása, hogy bizonyos termékek fogyasztása új identitással jár. Manuel Castells,¹¹ a globalizált információs társadalom egyik legismertebb kutatója Calhoun idézi, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy minden létező kultúra megkü-lönbözteti az én és a másikat, a mit és az öket. Maga Castells patetikusan fogal-

⁹ Lányi András: *A test – nyilás*. In: Lányi András (szerk.): *Az ember fáj a földnek*. Budapest, L'Harmattan, 2010, 38.

¹⁰ Richard JENKINS: *Social Identity*. Routledge, London, 1996.

¹¹ Manuel CASTELLS: *Az identitás hatalma*. Budapest, Gondolat, 101.

maz, amikor kijelenti: „Az emberek szívükben hordják istenüket. (...) [az emberek] Isten öröök értékeinek megnyilvánulási formái, és mint ilyenek, nem oldódhatnak fel, nem veszhetnek el a halózatok és az információáramok örvényeiben.”

Ám a pszichológiában (amelynek identitása szintén veszélybe került, a legtöbbszörös kultatóhelyeken már átnevezétek idegtudománynak) jóval nagyobb a befolyása azoknak az amerikai behaviorizmus talaján sújtott irányzatoknak, amelyek szerint az emberi tudat legfeljebb narratívum, nincs az emberekben a gondolataik, vágyaikat egységes foglaló, száandékkal és akarattal rendelkező „központ”. A rendkívül divatos evolúciós pszichológia szerint – magyarául is hozzáérhető művelői közé tartozik például Steven Pinker, vagy a Cosmides és Tooby szerzőpáros¹² – az emberek viselkedését az állatokéhoz hasonlóan biológiai adottságaiak determinálják, és az, hogy saját tudattal, száandékkal és identitással rendelkeznek, illúzió csupán. Döntésekben, például a párválasztásban, a gyermekvállalásban, de még a foglalkozás választásában is valójában biológiai erők manifesztálódnak.¹³ Daniel Dennett, a Magyarországon is jól ismert filozófus, aki szintén az evolúciós elmélet egyik meglehetősen szélsőséges változatának képviselője, több könyvében is kifejtette meggyőződését, amely szerint „(...) nincs egy olyan véges egyedi lélek vagy lényeg, mely a személy azonosságát alkotná. Pusztán egy alanyi helyzet van a szövegek végtelen hálójában – a hatalom, a szex, a család, a tudomány, a költészet stb. – diskurzusaiban. S hasonlóképpen nincsen szerző sem, vagyis olyasvalaki, aki ex nihilo hoz létre egy szépirodalmi művet.”¹⁴

Miért identitás?

Miért választottuk a pszichológia énre vonatkozó nem túl jól definiált kategóriái közül éppen az identitást? Az identitás fogalma rendkívül népszerű a társadalomtudományok körében, és az előnyei közé tartozik, hogy minden a pszichológia, minden a szociológia számára értelmezhető.

„Az »identitás« az a prizma, amelynek tükrében mai életünk valamennyi oldalt vizsgálják és értelmezik: az igazságosságot és az egyenlőséget is egyre inkább az identitás »elismerésének« fogalomban tárgyalják, de a kultúráról is a különféle identitások sokféleségének

¹² Steven PINKER: *A nyelvi ösvön*. Budapest, Typotex, 1999; Leda COSMIDES – John TOOBY: Evolúciós pszichológia, alapozó kurzus. In: PLEH Csaba – Boros Ottília (szerk.): *Bevezetés a pszichológiába*. Budapest, Osiris, 2004. 38–59.

¹³ Az evolúciós pszichológia erőteljes térhódítását mi sem bizonyítja inkább, mint az a tény, hogy ha az ember az „identitás” témajában keres forrásokat a Google Scholar segítségével, egyre-másra bukkannak fel az általi identitással foglalkozó cikkek és tanulmányok.

¹⁴ Daniel DENNETT: *Darwin veszélyes ideája*. Budapest, Typotex, 1999.

és keveredésének szemszögből beszélnek – miközben a politikai folyamatok teorettizálása többnyire még mindig az emberi jogok (azaz egy elkülönült identitás jogai) és a politikai élet (az identitás felépítése, elfogadása és igenlése) körül zajlik.” – írja Zygmunt Bauman *Identitás és globalizáció* című tanulmányában.¹⁵

Az identitásfogalom mögött rejlő tudatos azonosulás kultusfogalom a személyiségi Lányi által ismertetett ökológiai meghatározásában is.¹⁶ Az egyéni identitás tehát a szubjektumnak az a leírása, amely utal rá, hogy ennek a formációnak egyéni és szociális dimenziója is van. „Az egyéni identitások minden egy közös kulturális kontextusban alakulnak ki; egy meghatározott kollektívum én-elbeszéléseinek készletében osztoznak, az adott kultúrára jellemző szociális reprezentációk változatait képviselik” – írja Pataki Ferenc.¹⁷ Giddens azt emeli ki, hogy az ön-identitás nem egyszerűen az önmagunkról való tudást jelenti, hanem annak a tudatosságát, hogy rendelkezünk az önreflexió képességevel. Az identitás nem egyszerűen adott, hanem a kontinuitást jelenti az egyén cselekedeteiben.¹⁸

A nyugat identitása

Egy dolgot biztosan tudunk az egyéniségen alapuló identitásról: alig fél évszázada a mi kultúrkörünkben – amit roppant elnagyoltsággal a nyugati világ középosztálybeli kultúrájának neveznénk – a másoktól való különbözős, az egyéni döntés és kezdeményezés volt a norma. Míg Aron Gurjevics,¹⁹ az individuum történeti kutatója megállapítja:

„Az Európa születése fogalommal jelölt általános problémakörön belül az individuum kérdése különösen fontos szerephez jut. Mert vajon nem az éppen és kizártólag itt létrejött sajátos személyiségsztruktúra tette végső soron ezt a földrészt a mai Európává, illetve nem ez változtatta-e az elszigetelt, helyi civilizációk világát egy kibontakozóban levő egyetemes folyamat egységes terévé? (...) A társadalmi viszonyok újáalakult rendszere, az egyedülálló etikai, vallási modellek létrejötte és az anyagi civilizáció terén elért sikerek nem jelentenek másat, mint az emberi személyiség azon sajátos típusának változatos megjelenési formáját, amely leküzdötte magában a »törszi, nemzetiségi lényt« és amely felszabadult a rendi körláttok alól, vagyis individualizálódott.”

¹⁵ Zygmunt BAUMAN: Identitás és globalizáció. *Lettre*, 2001, 42.

¹⁶ LÁNYI András: A könyezettől az etikáig. In: LÁNYI András (szerk.): *Az ember fáj a földnek*. Budapest, L'Harmattan, 2010.

¹⁷ PATAKI Ferenc: *Érzelm és identitás*. Budapest, Új Mandátum, 2004, 42.

¹⁸ Anthony GIDDENS: *Modernity and Self-Identity*. Cambridge, Polity Press, 1991.

¹⁹ Aron Gurjevics: *Individuum a középkorban*. Budapest, Atlantisz, 2003. 11–12.

Ugyancsak Gurjevics veti fel, hogy az individuum problémáját a történettudomány sem tudja kezelni. Bár a közelmúltban egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik a múltbeli emberek gondolkodásmódra, minden nap viselkedése iránt, ezek a kutatások elsősorban a „kollektív pszichológiát, az individuális tudat személytelen oldalát, vagyis azt a közös tudattartalmat fejezik ki, amely a kisebb-nagyobb társadalmi csoporthok sajátja, s eközben a világszemlélet elemeinek egy adott, konkrét személyiségek tudatában kialakult egyedülálló konstellációja az esetek többségében elkerüli a figyelmünket”.²⁰

Azonban a probléma, amit Gurjevics észlel, nem a történészek szűklátókörűségeből fakad. Az egyéni tudat más rugóra jár, mint a társas-szociális világ jelenségei – azért egyéni. Bár a mai politológiában tekintélyes képviselői vannak annak a téTELNEk, hogy a szociális események összessége nem egyéb, mint az egyéni döntések kórusa – e nézet egyik határozott képviselője közismerten Margaret Thatcher volt, aki szerint társadalom sem létezik –, látnunk kell: az a társadalom, ahol az egyéni döntések mechanikusan összegezhetők kollektív jelenséggé, nem lehet más, csak falanszter. A társas-társadalmi történések egyéni döntések sokféleségeből alakulnak ki, még akkor is, ha bizonyos helyzetekben – miként a fenti példákban – az egyének tömegei meglepően hasonlóan viselkednek. Valójában ugyanis – és ez az, ami némi optimizmusra késztet – más társas-társadalmi közegben ugyanazok az egyének másként fognak viselkedni és dönteni – ahogyan ezt a történelem egész menete tanúsítja. Ezen túl remélhetően mindenig lesznek egyének, csoportok, amelyek szembenzállnak az uniformizáló erőkkel – hiszen még a Huxley *Szép világ* című könyvében gondossal megtervezett műtársadalom esetében is hiba csúszik a gépezetbe. Vagyis az egyéni identitás pszichológiai és történeti jellegzetességeinek megfejtéséhez akkor jutunk közelebb, ha a meghatározott történelmi szakaszokban felépülő identitásformákat hasonlítjuk össze.

A konkrét egyén

Kiindulópontunk a „konkrét egyén” – ahogyan a francia szociológiában nevezik –, vagyis az identitásnak az az aspektusa, ahogyan az egyének észlelik testi valósásgukat. Feltevésünk szerint a tömegkommunikáció meghatározott hatásai megyőzzen azonosíthatók annak a visszálata alapján, hogyan változtatták meg az egyének viszonyát materiális énjükkel, a saját testükkel.

A testhez való viszonynak és sokféle történeti és kulturális változata létezik. Az elmúlt évtizedekben sokan és sokféleképpen próbáltak interpretálni a „természetesség” fogalmát, alkalmanként a falusiakat, távoli földrészek lakóit, vagy leg-

²⁰ Uo, 10.

újabban a (teljességgel) ismeretlen történelmi és földrajzi feltételekhez kapcsolódó vadász és gyűjtőgető népcsoportot téve meg e sajátosság hordozóinak. A termeszetesség kategóriája azonban az emberi társadalomban nem értelmezhető, Robinson Crusoe-t kivéve egyetlen ember sem élt természetes körülmenyek között. Ugyanakkor cáfolhatatlan élettani és antropológiai adatok bizonyítják, hogy a modernizáció embere többet tudott a saját testének működéséről, mint elődei és utódai, és jobb viszonyban is volt vele. Bár a modernizációnak a mai társadalomtudományokban sokfélé, többek között bíráló leírása és értékelése létezik, megelően kevés figyelmet kaptak az adott időszakban lezajlott antropológiai és demográfiai változások. Holott ezek hatására az emberek millióinak élete változott meg, általuk teremtődött meg az egyéni sorsválasztás és identitás lehetősége materialis síkon is. A 17. századtól kezdve folyamatosan csökken, majd a töredékére zsugorodik a gyerekként, fiatalon meghaltak száma, a világ tehetsébb országaiban folyamatosan javulnak az élet materiális körülmenyei.²¹ A táplálkozásban is radikális változások mentek végbe, a lakosság egyre szélesebb rétegei jutottak általi fehérjéhez, és nőtt a hozzáérhető étel mennyisége is. Az életkörülmenyek javulása radikális változást eredményezett az egyének élettartamában. Livi-Bacci²² adatai szerint az elmúlt mintegy 150 évben 40 évvel nőtt az emberek átlagos élettartama. A demográfiai körülmenyek pozitív változásai fordulatot hoztak az egyéni identitás szempontjából is: a halál állandó fenyedegetését, és tervezhetővé tette az emberi életet. Csökkentette a halál állandó fenyegetését, és tervezhetővé tette az emberi életet. A hosszabb élettartam és a kiszámíthatóság teremtette meg a lehetőséget a tartós kötődésre és az ehhez kapcsolódó mélyebb érzelmeket a szülők és gyermekük között – a személyes visszajelzéseket nyújtó, szerető és tartós személyi környezet az egyéni identitásépítés nélkülözhetetlen előfeltétele.

A történettudományban lényegében konszenzus van a tekintetben, hogy az egyéni identitás különleges jelentőségre tesz szert a modernizáció során. A polgárosodás, az ipari fejlődés, a politikai részvétel mind olyan körülmenyek, amelyek feltételezik az egyéni kezdeményezést és döntést. Mindezek előtt azonban az ember és a teste között létesült viszony, az élet kiszámíthatósága és a hosszabb élettartam megvalósulása nyitotta meg az utat. Így lett a modernizáció az a társadalmi formáció, amely bizonyos értelemben tömegek számára tette lehetővé az egyéni identitást, amely korábban, csakúgy, mint a vezetéknévek, csak a privilegizált társadalmi rétegek számára volt elérhető. A testtel való megjavult viszony tükrözött a testi tökéleteség, a sport, az emberi erő és szépség kultuszának kibontakozásában. Ha az a kérdés vetődik fel, hogy a magában a kibontakozó testkultusz a testiséggel való mai, eltorzult viszonyt, érdemes felidézni, hogy ebben az időben

²¹ Mario MONTANARI: *Éhség és bőség*. Budapest, Atlantisz, 1996.

²² Massimo LIVI-BACCI: *A világ népességének rövid története*. Budapest, Osiris, 1999.

a testtel való törődés célja egyéni: egészség, harmónia, nem a külsőségeken van a hangsúly. A testkultusz korai képviselői, például a gyógytorna és a terhestorna hazai meghonosítójának tartott Madzsar Alice elutasítja a mesterséges testalakító szereket, hevesen ellenzi a fűző használatát. Azt emeli ki, hogy az egyén felelős saját egészségének megőrzésében, abban, hogy minél tovább megőrizze erejét és képességeit.²³ A későbbi fejlemények tükrében komikusan álszentnek tűnik a Coubertin szellemében a 19–20. század fordulóján született olimpiai eski: „*A legfontosabb dolog az olimpiai játékokban nem a győzelem, hanem a részvétel, hasonlóan az élethez: nem a diadal, az igyekezet a fontosabb. A legalapvetőbb dolog nem az, hogy legyőzd társaid, hanem, hogy kizáj jöl.*”

Tükörök és reflexiók

Rendkívül izgalmas kultúrtörténeti kérdés, amelyet nem tanulmányoztak kellő alapossággal: milyen szerepet játszik a testhez való viszonyban és az egyéni identitás formálódásában az a mód, ahogyan az egyének önmaguk számára megjelennek? Gerard Vincent, a magánélet történetét kutató francia történeti iskola tagja arra hívja fel a figyelmet, hogy a legújabb korig a legtöbb embernek csak bizonytalan elköpzelése volt saját arcvonásairól, vagy arról, milyennek látszik kívülről a teste. Az emberek olyan testben éltek, amelyet nem ismertek alaposan.²⁴ Az én reprezentációi – miként a középkori irodalom vagy emberábrázolás tükrözi – az újkort megelőzően kevésbé materializálódnak, inkább kapcsolódnak a spiritualitáshoz, és jóval kisebb a jelentősége a külső megjelenésnek. E tekintetben is az érett modernizáció, a 19. század hozott a tömegek számára is elérhető változásokat: a saját külső ismerete megszűnik privilégium lemmi.²⁵ A tükkörel való rendelkezés még az 1800-as években sem általános: többnyire csak a borbély rendelkezik vele, nála pedig csak férfiak fordulnak meg. A szegényebb családok otthonaiban még a 20. század első évtizedeiben is legfeljebb zsebtükör volt, szintén elsősorban a bőrválkozás elősegítésére. A nagyméretű tükrök elterjedése a fürdőszobák terjedéséhez kapcsolódik. Vincent hangsúlyozza, hogy a saját külső alaposabb ismerete elősegítette az egyéni öntudat határozottabbá válását.

A tükrök elterjedésével egy időben, vagy talán még korábban jelenik meg minden képhordozó kommunikáció őse, a fénykép. A 20. század jelentős gondolkodói

²³ Dr. MADZSAR Józsefné JÁSZI Alice: *A női testkultúra új útjai*. Budapest, 1977. (eredetileg 1930.)

²⁴ Gerard VINCENT: *Le corps et l'enigme sexuelle*. In: Philip ARIES – Jacques DUBY (szrk.): *Histoire de la vie privée*. Seuil, Paris, 1987.

²⁵ Alain CORBIN: The Secret of the Individual. In: Michelle PERROT (szerk.): *A History of Private Life IV. From the Fires of Revolution to the Great War*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1990.

vélik úgy, hogy a fényképezés felfedezésével jár együtt az identitást ma súlyosan fenyedegető körülmény felbukkanása: a valóság és a fikció közötti határok leomlása. Susan Sontag²⁶ szerint a fényképezés során „elmosódik a határvonal a csúf és a szép, az igaz és a hamis dolgok közötti különbség, a valódi dolgok képmásai beszép, a képek képmásai közé”. A fénykép ugyanis – írja Sontag, nem egy- ágyazódnak a képek képmásai közé”. A fénykép ugyanis – írja Sontag, nem egy- szerűen lemásolja a valóságot, hanem újra felhasználja, sémákká silányítja. Hozzá hasonlóan Baudrillard²⁷ is úgy véli, hogy a fénykép valójában az „optikai szem- fényvesztés” egy sajátos formája, amely ugyan aprólékos részletességgel követi a valóságot, mégis mesterséges, és önmaga is tárggyá válik. „A technikán keresztül a kérdés emígyen alakul: mi gondoljuk a világot, vagy a világ gondol minket? A fényképen keresztül a tárgy néz és gondol minket.”

A III-i szempontunkból a fényképezésnek az az aspektusa fontos, hogyan tükrö-

zödik az egyéni identitás helyzete a fényképezés iránti igényben, és hogyan mutatkoznak meg az egyének a fényképeken. Az kezdetektől fogva nyilvánvaló, hogy a fénykép részben része, részben elősegítője az egyéni identitás tudatának – sőt szerették volna megörökíteni önmagukat mások, az utókor, gyermekük, unokáik számára. A portréfestészet különösen népszerűvé válik a 18. században, majd dívvattá vált, hogy az emberek magukkal hordozták szeretteik miniatűr arcképét. Ezek a lehetőségek azonban elsősorban a tehetségek számára voltak adottak, míg a fénykép nem sokkal a technikai felfedezések után hozzáférhetővé vált a hétköznapi emberek számára is. Megjelenése egybeesett az egyéni identitáskeresés felfelé ívelő szakaszával. A fényképészek legfontosabb kliensei a 20. század feltörékvő kispolgári rétege, kispolgárok, kistisztviselők, vegyeskereskedők – „ők vélik megnyerni a fotógráfiában önnön jelentőségük megörökítésének kifejezési formáját” – írja Szilágyi Gábor²⁸ hazai fotótörténész. Amerikában vándorfotográfusok utazzák be a vidéket, fényképeket készítenek a farmercsaládokról, és lehetőséget teremtenek, hogy a családfő a ház fő helyére akassza ki saját képét.²⁹

portrékon is: minden fényképészettörténet megrendelők azzal kapcsolatos igényeit, hogy a fényképész hozzáigazítsa ki azt, ami az arcukban visszatartott, megfelelő beállítással leplezze fogyatékosságaikat. A fényképek külsősségei gyakran szintén azt sugallják, hogy a kép nem a minden nap valóság része, a fényképezés ünnepélyes aktus. A műterem színházra hasonlít, a szereplők felveszik a legszebb ruhájukat, a felvételek beállítottak. Hamarosan felbukkan a retusálás és a színezés technikája is. A fényképezők sokasága igyekszik hamis látszatot kelteni önmagával szemben. Bizonyára nem elhanyagolható különbség, hogy ek-

26 Susan SONTAG: *A fényképezésről*. Budapest, Európa, 2010.

27 Jean BAUDRILLARD: *Az utolsó előtti pillanat*. Budapest, Magvető, 1992.

28 SZILÁGYI Gábor: *A fotóművészeti története*. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 2002.

29 Frédéric BARRIÉR – Catherine BERTHO LAVENIR: *A média története*. Budapest, Osiris, 2004. 190.

kor még az emberek nem a saját testüket alakították, csak az arról készült képet, ám ennek is megvoltak a maga határai. A fényképnek hasonlítania kellett a modellre, a fényképessz – ha nem művész fotót készített – csak addig alkalmazhatta a trükkjeit, amíg a megrendelő még ráismert magára. A fényképek alakításánál a viszonyítás az egyén maga. A fénykép későbbi utódainál jóval inkább alkalmas a tükröreflexióra, amelyet Baudrillard az „eleven identitás” előfeltételének tart.

Utánzás és azonosulás

A sztárkultusz, a híres emberek utánzására való hajlam régi keletű, a divat „fertőző” voltát már a 19. század híres tömegkutatói megfigyelték. Tardé a 19. században, még a képi kommunikáció tömegessé válása előtt megfigyelte az utánzás rendkívüli késztetését, és azt, hogy az emberek nem feltétlenül a magasabb szociális státuszukat utánozzák. Utánzásra készítet az is – állapítja meg –, ha bizonyos emberek gyakran találkoznak, vagy hosszabb időt töltnek együtt. Honfitársa, Marcel Mauss³⁰ észleli, hogy bizonyos gesztusok, viselkedésformák, a katonák díszlépése, a dobolás ritmusa eltérő nemzeti karakterrel rendelkezik a francia és az angol hadseregeben – sok éves közös tevékenység és utánzás termékeként.

Már a fénykép is jelentős változásokat hoz ezen a téren, mivel a fotók jóval népesebb közönségezhet jutnak el a nyomtatott sajton keresztül, mint amikor még kizárolag személyes találkozás segítségével volt lehetséges megismerni, hogyan öltöznek, viselkednek mások. A film megjelenésével azonban az utánzás új minősége köszönhető, amely már nem a külsőségekre vonatkozik. Azáltal, hogy komplex azonosulási mintát kínál, a mozgókép jelentősen növeli a külső viszonyítás jelenlőségét az énkép alakításában. Az azonosulás jóval mélyebben érinti a személyiséget, mint az egyszerű utánzás, nemcsak azért, mert összetettebb viselkedések együttesek átvételét kinálja fel, hanem mert – látyszólag – bepillantást enged a bemutatott személy belső világába, érzelmeibe. Új fejlemény az is, hogy a fotóval ellentében a film tömegtermék, gyorsan népszerűvé válik a népesség azon csoportjaiban is, amelyek a nyomtatott sajtó iránt csekély érdeklődést mutattak.

Mauss az elsők között figyeli meg a divatos filmen látottak szuggesztív hatását. New Yorkban körházba kerülve előtöpreng, miért ismerős neki az ápolónők járása? Ráébred, hogy a moziból: amerikai filmeken látott így járni fiatal lányokat, majd Franciaországba hazatérve észreveszi, hogy a párizsi lányok hasonlóképpen járnak. Arra hívja fel a figyelmet, hogy az utánzás nem közönségesen az ismétlésre való késztetés, a szokások: technikák, „a kollektív és gyakorlati ész művei”.

³⁰ Marcel Mauss: *Szociológia és antropológia*. Budapest, Osiris, 2004.

Marcuse híres könyvében³¹ az elsők között figyeli meg a fogyasztói kultúra azon jellegzetességét, hogy utánpárosra és konformizmusrá készít. Meglepő, hogy az azóta eltelt időben a társadalomtudományok alig reflektáltak arra a reklámpárban egyébként széles körben ismert és alkalmazott összefüggésre, hogy ha sikerül sok emberhez egyidejűleg eljuttatni egy üzenetet, az nagy esélyel tömeges utánzásra fog vezetni. Nincs szükség különleges tartalomra, elegendő, ha az egyéneknek az az élménye, hogy sokan mások, „ mindenki” ugyanazt kedveli, csinálja. Az utánpáros evolúciós készítése a fizikai jelenlét esetében is akkor a legerősebb, ha az egyének egy tömeg tagai. A mozivászon, a képernyőn, a hatalmas poszteren megjelenő azonos tartalom képes felébreszteni ezt az érzést. Hasonlóan triviális effektus az üzenet gyakori ismétlése – a sokszor hallott kép és szöveg az egyén akaratától függetlenül rögzül, gyakran észrevélenül.

Ugyanakkor fontos gyakorlati ismeretle válik az a megfigyelés, hogy a mozgókép minden korábbinál hatékonyabban avatkozik be az azonosulás, az identitásépítés folyamatába. A húszas-harmincas években már dül a sztárkultusz, a filmvászon szereplők nemcsak korábban nem ismert mértékű nyilvánosságot szereznek maguknak, hanem hisztérikus imádatot, tömeges utánzást. Nem meglepő, hogy a 20. század nagy diktátorai előszeretettel és nagy hatékonyssággal használták fel a filmet a saját céjaikra. A lelkes tömegek előtt szónokoló Hitler és Sztálin képe kitörölhetetlenül belevésődött az emberiség emlékezetébe, legyen szó az egyéni identitás és a testiség kapcsolatáról. Érdemes külön kiemelni Leni Riefenstahl tevékenységét, amellyel a náci propaganda részévé tette a testi szépség és erő kultuszát.

A filmipar gyorsan növekedő politikai és gazdasági befolyásával már a kezdetektől hatással van a médiumok hatásvizsgálatára is. A harmincas években az Egyesült Államokban kudarcot vall egy kutatócsoport erőfeszítése, hogy a filmek fiatalokra és gyerekekre gyakorolt negatív hatásait alátámasztó kutatásaiak eredményét nyilvánosságra hozzák: a filmgyártók elérik, hogy a munka több évtizedre az íróasztal fiókjába kerül. A szerzők resignációval állapítják meg, hogy a társadalomtudomány eredményei csekély hatást gyakoroltak a filmek világára, és Hollywood fenntarthatta öncenzúráját. „Időről időre történtek erőfeszítések, hogy a társadalomtudományokat bevonják a (médiai) tartalmakkal kapcsolatos) vitákba, de az eredmények kivétel nélkül kiábrándították azokat, akiknek erkölcsi vagy politikai aggalyai voltak.”³²

³¹ Herbert MARCUSE: *The One Dimensional Man*. Aylesbury, Abacus, 1972.

³² Garth S. JOWETT – Ian C. JARVE – Kathrin H. FULLER: *Children and the Movies. Media Influence and the Payne Fund Controversies*. Cambridge University Press, 1992. 120. A Payne Fund Studies története egyúttal magyarázatot szolgáltathat arra nézve, miért nem születtek megbízható eredmények a médiáhatásokkal kapcsolatban.

A mozgókép azonosulásra gerjesztő hatása megsokszorozódik a televízió médiuma által, amely lényegében a legtöbb társadalom minden tagját elérte. A televízió ott van a lakásban, az együtt élők együtt látják. Az üzenetek a személyes diszkurzusok részévé válnak, akár azért, mert a nézőket valóban érdekel, de akkor is, ha bosszúságot vált ki, mert túlságosan távol érzik maguktól – és anélkül, hogy különösképpen a tudatában lemnének, bensőséges tagjai lesznek egy virtuális tömegnek. A sorozatok tagjai részévé válnak a személyes szociális mezőnek – a szak tudományban paraszociális kapcsolat a nevük.

Aligha vonható kétségebbe annak a jelentősége – írja Angelusz Róbert – hogy a mai komplex, zsúfolt és kockázatos világban a televízió a nagyközönség csaknem egészével képes kapcsolatot teremteni és meghatározott közleményeket eljuttatni. „A figyelemnek ez a nagyfokú fókuszálása egy rendkívül differenciált státuszokat és életvilágokat átfogó társadalomban közös élmények kialakításával és konstruálásával olyan feltételeket teremtett, amelyek között – némi nagyonalúság mellett – nem tűnik megengedhetetlennek a világot egy globális faluhoz hasonlítani.”³³ Ebben a faluban azonban nincs templom, főter, sem út, nincs kút, ahol megállnának beszélgetni az emberek, miközben üressé, élettelenné válik a valódi falu vagy városrész is, amelyben eddig az életüket éltek. A képernyők továbbra is tömegével kínálnak azonosulási mintákat, csakhogy ezek nem valódi, hanem csinált emberek. És vajon ki konstruálja a közös élményeket? A televízió működtetésében egyre nagyobb teret nyer a partikularis, kereskedelmi érdek. Az ezredfordulóra a közszolgálati műsorszórás szinte minden országban arcát veszti vagy megszűnik, az elektronikus kommunikáció, az internet pedig eleve kereskedelmi céllal működik. Különös paradoxon, hogy a mindenél átütőbb hatékonyságú médiumok a közérdekképviselő és kontroll nélküli maradtak. Nemcsak a szabályozás szünt meg, hanem annak a lehetősége is rendkívüli mértékben beszükkül, hogy közérdeket vagy egyéni látásmódot tükröző termékek szülessenek. Mivelattató a néző „műsorfogyasztásának” szerepével beszélni akkor, amikor a sugárzott műsorok tartalmukban és külöségeikben is egymás ikertestvérei.

A legújabb és napjainkra talán már a legbefolyásosabb médium, az internet látszólag lényegesen nagyobb teret enged az egyéni kezdeményezésnek, az interaktivitás lehetőségeinek, ám alapvetően ez is illúziónak bizonyult. Anyagi támogatás és megfelelő szervezettség nélkül a feltett tartalmaknak csak egy töredéke jut el a szélesebb közönséghöz. Patricia Wallace,³⁴ az internetes kommunikáció pszichológiai jellegzetességeivel foglalkozó szerző, arra is felhívja a figyelmet, hogy az interneten megnyalánulók képzeletbeli színpadon szerepelnek, képzeletbeli közösségek előtt. Wallace elsősorban annak a vészélyét látja, hogy a fórumok, blogok

³³ ANGELUSZ Róbert: *A látásmód görbe tükei*. Budapest, Új Mandátum, 2000. 62.

³⁴ Patricia WALLACE: *Az internet pszichológiája*. Budapest, Osiris, 2002.

szereplői túlbecsül a sokaságot, amely az üzenetüket látni fogja, úgy érzik, hogy a „nagy nyilvánossághoz” szólnak. Így azonban az önbennutasás szerepjáték, elvész a személyesség, a visszajelzések hatására történő korrekció. Az „arctalan községek” másik veszélye a magánéleti titkok feltárása: a képernyő előtt megszűnik az azzal kapcsolatos veszélyérzet, hogy illetéktelen kezekbe kerülnek intim információk. Ugyanakkor az elektronikus médiumok mögött álló gazzasági szervezetek is jóval eredményesebbekké váltak a tekintetben, hogy a nekik tetsző üzeneteket az egyéneket, kisebb csoportokat megszólítva juttassák el a közösséghoz.

A tömegkommunikáció ártalmaival kapcsolatban sokszor hangoztatott érv, hogy a nézőnek módjában áll elzárni a készüléket, más adásra kapcsolni, az internet a tartalmak rendkívüli sokaságát kínálja az egyéneknél, amelyből válogathat. Csakhogy a nagy tömegek számára küldött üzenetek elől elrejtőzni képtelenség. Az egyén vagy az egészről (így a társadalmi diskurzus jelentős részéből, az események követéséből) is kizára magát, vagy kénytelen kritikálanul magához engedni az özönlő tartalmakat.³⁵ Bizonyos üzenetfajták a kommunikációs csatornák sokaságát uralják, azokat is, amelyek az egyén számára elzárhatatlanok. (Legördülő hirdetések, gigantposzterek, üzletekben működő készülékek.) A tömegkommunikáció mai működése valójában éppen az egyéni viszonyulást teszi lehetetlenné a médiumok használatával vagy az általuk követített tartalommal kapcsolatban.

„Ti mind egyéniégek vagytok!”³⁶

A posztmodern valóság és társadalom sok gazdasági és társadalmi körülménye (a lokalitás leértékelődése, a foglalkozások identitásképző szerepének megszűnése stb.) nehezíti ma, hogy az egyének létrehozzák egyedi identitásukat. Baudrillard szavaival: „Egész történet született a társadalomival szembeállított szubjektumról és individuumról. Mára azonban a szubjektum mintegy varázsütsére eltűnt. Elvesztette a szabadságát, sem az eredetének, sem a finalitásának nem ura többé, mert a hálózat túrsa lett.”³⁷

Le Bart, az individualitás posztmodern változásairól írott könyvében a leginkább alapvető változások közé sorja azokat, amelyek a testtel való viszonyt

³⁵ E sorok írása szociálpszichológiai önkísérlet gyanánt soha nem nézett meg szereplő nevét, a győztest és a fontosabb eseményeket is.

³⁶ Idézet a *Brian eléje* című filmből. A jelenetben Brian – aki tulajdonkéntője – többször elmondja az öt ünneplő tömegnek: „Ti mind különböző ségek vagytok!” – mire a közönségből megszólal egy ember: „Én nem”

³⁷ BAUDRILLARD I. M. (27. l.) 70.

szereplői túlbecsül a sokaságot, amely az üzenetüket látni fogja, úgy érzik, hogy a „nagy nyilvánossághoz” szólnak. Így azonban az önbemutatás szerepjáék, elvész a személyesség, a visszajelzések hatására történő korrekció. Az „arctalan közönség” másik veszélye a magánéleti titkok feltárása: a képernyő előtt megszűnik az azzal kapcsolatos veszélyérzet, hogy illetéktelen kezekbe kerülnek intim információk. Ugyanakkor az elektronikus médiumok mögött álló gazdasági szervezetek is jóval eredményesebbekké váltak a tekintetben, hogy a nekik tetsző üzeneteket az egyéneket, kisebb csoportokat megszólítva juttassák el a közönséghoz.

A tömegkommunikáció ártalmaival kapcsolatban sokszor hangoztatott érv, hogy a nézőnek módjában áll elzárni a készüléket, más adásra kapcsolni, az internet a tartalmak rendkívüli sokaságát kínálja az egyénnel, amelyből válogathat. Csakhogy a nagy tömegek számára küldött üzenetek elől elrejtőzni képtelenség. Az egyén vagy az egészből (így a társadalmi diskurzus jelentős részéből, az események követéséből) is kizára magát, vagy kénytelen kritikátlamul magához engedni az özönlő tartalmakat.³⁵ Bizonyos üzenetfajták a kommunikációs csatornák sokaságát uralják, azokat is, amelyek az egyén számára elzárhatatlanok. (Legördülő hirdetések, gigantposzterek, üzletekben működő készülékek.) A tömegkommunikáció mai működése valójában éppen az egyéni viszonyulást teszi lehetetlenné a médiumok használatával vagy az általuk közvetített tartalommal kapcsolatban.

„Ti mind egyéniégek vagytok!”³⁶

A posztmodern valóság és társadalom sok gazdasági és társadalmi körülménye (a lokalitás leértekelődése, a foglalkozások identitásképző szerepének megszűnése stb.) nehezíti ma, hogy az egyének létrehozzák egyedi identitásukat. Baudrillard szavaival: „Egész történet született a társadalmival szembeállított szubjektumról és individuumról. Mára azonban a szubjektum mintegy varázsütésre eltűnt. Elvesztette a szabadságát, sem az eredetének, sem a finalitásának nem ura többé, mert a hálózat túrsa lett.”³⁷

Le Bart, az individualitás posztmodern változásairól írott könyvében a leginkább alapvető változások közé sorolja azokat, amelyek a testtel való viszonyban

³⁵ E sorok írása szociálpszichológiai önkísérlet gyanánt soha nem nézett meg egyetlen valóságshow adást sem. Ennek ellenére az első, nagy közönséghatást kiváltó sorozatok után tudta minden szereplő nevét, a győztest és a fontosabb eseményeket is.

³⁶ Idézet a *Brian élete* című filmből. A jelenetben Brian – aki tulajdonképpen Jézus megszemélyesítője – többször elmondja az ő ünneplő tömegnek: „Ti mind különbözőek vagytok! Ti mind egyéniégek vagytok!” – mire a közönségből megszólal egy ember: „Én nem!”

³⁷ BAUDRILLARD i. m. (27. lj.) 70.

végbementek.³⁸ Korábban a testi adottságok – a nem, az alak, az arconások, vagy a betegség, az életkor – az identitást a leginkább meghatározó jegyek voltak, bőrön és együtt biztonságos menedék, hiszen a testi sajátosságok a legszigorúbb magánügyeknek számítottak. Ennek az identitásnak csak a körvonala volt képes megváltoztatni a ruha, vagy a frizura. A 21. századi ember számára új helyzet állt elő: a test a korábbitól eltérően már nem stabil és lehetetlen, hanem tetszés szerint javítható, újraalkotható. A stabilitásról ugyan le kell mondani, de a test nem a végzet többé, sem az adottságok, sem a korosodás. A sors adta test felválttható a megalkotott testtel. Giddens ideázzett munkájában az anorexiával kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy a késő modernítás időszakában nyomás nehezedik az egyénekre, hogy a testi megjelenésüket alakítsák.³⁹

Csakhogy a testet bőrtönnek tekintő álszabadságmozgalmak magukban foglalják azt a burkolt feltételezést, hogy az egyének rendelkeznek valamiféle elvont szépség- és tökeletességiideállal, amelyet a test börtönéből szabadulva megvalósítanak. Ám az ideálok minden különböző eredetüek, csak a nekünk felkínált készletről válogathatunk. A nagy tömegű mintából azonban nem lehet válogatni, részben a túl sok lehetőség miatt, de amiatt sem, mivel nem működnek a személyre szóló, együtt élő közösségektől származó kapaszkodók azzal kapcsolatban, mi a szép és a csúnya, a vonzó vagy a taszító. Ahogyan Christopher Lasch fogalmaz:

„Ma, amikor a nyilvánosság és a közösség árnyéká változott, világosabban látjuk, mennyire szükségünk volt rá. Ezt az igényt hosszú időre elfelejtettük annak a kezdeti felszabadságnak a fényében, ami a fejlett belső élet felfedezését kísérte, egy olyan életet, amely felszabadult a szomszédon kíváncsiskodó szemlélődése, a falusiak előítéletei, az idősek tapintatlan jelenléte és minden alól, ami szük, fojtató és kisszerű volt. Most azonban az is láthatóvá vált, hogy közösségi életünk összeomlása a magánéletünköt is szegényebbé tette. A képzeletünket már nem kötiük különböző kényszerek, de a korábbiaknál jóval inkább ki van téve a belső impulzusok és szorongások zsarnokságának. A fantázia nem szabad többé, amikor felszabadítja önmagát az alól, hogy szembesüljön a világ gyakorlati megtapasztalásával.”⁴⁰

Az eredmény a személytelen séma, amely mindenire hasonlít, de valójában senkire sem. E szépségeidéál egyik első képviselője Marilyn Monroe, a szexszimbólum, akinek a kegyeiről a politikai és intellektuális elít prominenstagjai küzdöttek, és akinek szinte minden arcrészlete plasztrikai sebészek munkája volt. Több mint szimbolikus értékű, hogy régi arcával valódi nevét is levetette. A babaszépségű, játékkra alkalmatlan baba a brandépítés szabályainak megfelelően a gyerek-

³⁸ Christian LE BART: *L'individualisation*. Paris, Les Presses Sciences, 2008. 232.

³⁹ GIDDENS I. m. (18. íj.).

⁴⁰ Christopher LASCH: *The mimimal self*. Chaucer Press, 1984. 33.

szobákban is megjelenik. Az, ami korábban „szexepít” volt – egy kicsit elálló fog, vastagabb szemöldök –, egyszerre zavarónak, csúnyának látszik, a fogszabályzót viszont nem kell szégyellni még a középkorúknak sem.

Mára az „identitásszabászat” kiválóan jövedelmező gazdasági ág lett. A hirfolyamot bongészve értesülhetünk,⁴¹ hogy Kínában jogszabály készül a fiatalkorú lányok körében járványszerűen terjedő plasztikai műtétek ellen. A sebészek az iskolásoknak kedvezményeket adnak az árból a nyári szünet idejére. Kommentátorok szerint sok esetben a szülők maguk is támogatják, hogy a gyerek szépítő műtéten essen át, mi több, képesek valótlansgát állítani gyerekük korával kapcsolatban. A kínai szakemberek ellenzik a tizenéveseken végzett esztétikai műtéteket, mert a fizikai növekedés ebben a korban még nem fejeződött be teljesen, az arcarányok változhatnak. A kínai fiatalok a leggyakrabban szemhéj- és orrműtétet igényelnek, hogy csökkentsék megjelenésük ázsiai jellegét. A dél-koreai nők 20%-a esett már át szépészeti operációt, más adatok szerint ez az arány a 18–30 évesek közében eléri a 75%-ot. Beszámolók szerint nemcsak a nők, a férfiak is egyre többször fordulnak plasztikai sebészhez a külsőjük átalakítása érdekében: a paciensek gyakran egy híres médiasztár fényképét viszik magukkal. A jelenséget a videofelvételenken megszólaló dél-koreaiak azzal magyarázzák, hogy növelni szeretnék versenyképességüket és társadalmi esélyeiket. Japán bloggerek 2013 tavaszán meglepő feljedezést tettek: a dél-koreai szépségverseny első 12 helyezettjének arcát egyformában séma szerint alakították. Bár később felmerült, hogy a képek is manipuláltak,⁴² a *Huffington Post* kommentátora megállapítja: hasonló volt a helyzet a 2012-es Miss Amerika szépségkirálynő-választáson. Az ott indulókon is látható volt a szépeszeti sebészet hatása. A helyzetről beszámoló riporter szükségesnek látja leszögezni: ez egyébként magánügy és személyes döntés kérдese.⁴³ Csak hogy a szépeszeti sebészhez forduló kelet-ázsiai és amerikai hölgyek között van egy jelentős különbség: a ferde szem, az etnikai sajátosságok korábban az egyéni identitás fontos alkotóelemei voltak. A plasztikai sebészet fontos központja a konzervatív Irán is, ahol az orrplasztika hódít tömegesen a nők körében. Miközben a globalis világ nemzetek fölötti szervezeti törvényekkel, hangos retorikával küzdenek a rasszismus ellen, az egyetemes szépségideál fehér és európai. Hiszen fehérek és európaiak a képernyőön látható sztármenedzserek, a leggazdagabb emberek, a legkeresettebb filmszereplők – a reklámokat pedig azért uralják, mert ők tetszenek a legjobban az embereknek.

⁴¹ <http://szepsegapolas.tlap.hu/magazin/esztetikai-celu-plasztikai-sebeszeti-beavakozasok-divatja-kinaban-mar-tillanak-a-fiatalkorukorak-koreben/>

⁴² http://www.elitedm.hu/lam/hirvilag/kina_divat_plasztikai_sebeszett_tinedzsereknek_10143/

⁴³ http://www.huffingtonpost.com/2013/04/25/miss-korea-contestants-2013-photos_n_3157026.html

A test és az identitás közötti eltorzult viszony másik látványos felülete a kövér-ség–soványosság dimenziója. Bár a kóros soványosságot, az anorexiát a legtöbbben érkezési zavarnak minősítének, a szakemberek széles körű tapasztalata szerint a testkép zavaráról van szó. Az anorexiás lányok még akkor is kövérnek látják önmagukat, amikor már életveszélyesen lesfogynak. De ez a jelenség viszonylag új fejlemény az anorexia kórtörténetében: bár magát a betegséget már az 1800-as évek végén ismerték, a testkép torzulása, a kövérsegéltől való fobia az 1960-as évek körleírásaiban jelenik meg először.⁴⁴

Megjegyzendő, hogy a természetellenes soványosság ma már egyáltalán nem körlátozódik az evést kényszeresen elutasítók viszonylag szűk csoportjára: a nagy divatcégek minden tiltakozás és korlátozási kísérlet ellenére agársovány (és gyakran fatal, vagy gyerekkorú) lányokra aggatják ruhamodellejeket. Szakszerű szocioló-férfiak egyike sem találta vonzónak a kiálló csontozatú lányokat. Egy magyarázat szerint a divatcégek azért alkalmazzák őket, mert minimális domborulataikhoz alig kell szabni az anyagot. minden irracionálitás ellenére sikerült megteremteni az éhenhalás határán tántorgó szépségszépségeit, amelyet sokan követnek, hogy a „ver-senyképességeket” fokozzák.

Az anorexia jelentősége azonban ma már eltörpül a világ egyik legnagyobb közegészségügyi problémájává vált elhízás mögött. A WHO adatai szerint több mint egymilliárd a túlsúlyos emberek száma, és több százmillióra tehető az elhízottaké. Az elhízás olyan országokban is megjelent, ahol több évszázados hagyomány volt a mértékletes táplálkozás, például Indiában és Indonéziában. Az elhízottság terjedésében természetesen nem valamiféle szépségszépségeál követé-se játszsa a döntő szerepet, hanem az egyén és szervezete között súlyosan megromlott viszony. Miközben a WHO és az elhízással foglalkozó más nemzetközi szervezetek kizárolag az egyének rossz szokásait, a túlzott kalóriabevitelt és a mozgásszegény életmódot kárhoztatják az elhízottság kialakulásában, a szakértők és a közönség számára is nyilvánvaló, hogy a tömegkommunikáció meghatározott tartalmi alapvető jelentőségeük az elhízás tömegessé válásában. A hatásnak csak az egyik része a marketing, az étkész kultusszá emelése, az élelmiszereket és a velük foglalkozókat bemutató show-k, külön csatornák. Legalább ennyire jelentős azoknak az üzeneteknek a hatása, amelyek azt sugallják, hogy nincs szükség az önszabályozásra, a boldogság azonos a testi szükségekkel azonban kielégítésével. Forgács Attila, a probléma egyik neves hazai szakértője idézi azt az adatot, amely szerint az egyének az élelmiszer-vásárlásra vonatkozó döntések 70%-át nem tervezett, impulzív, félíg tudattalan hatásokra hozzák.⁴⁵ Figyelemre méltó – például a H1N1 járvány sohasem bizonyított veszélye elhárítását célzó anyagi áldozatokat és

⁴⁴ Csabai Márta – Erős Ferenc: *Testhatárok és énhatárok*. Budapest, Jószöveg, 2000.

⁴⁵ <http://www.matud.iif.hu/2010/11/03.htm>

egyéb erőfeszítéseket tekintetbe véve –, hogy sem a nemzetközi szervezetek, sem a nemzeti kormányok nem foglalkoznak komolyan az elhízottságnak az egyének életét nyomorító, az egészségügyi kasszákat pedig már a közeljövőben súlyosan terhelő elhízottság és az evésre buzdító marketing összefüggéseivel.

Tabudőngetés

Az egyéni identitással való rendelkezés fontos aspektusa, milyen mértékben képes az egyén tudatosan ellenőrizni saját késztetéseit, szükséleteit. A nyugati kultúra modern értelemben vett individuum a modernizációs eszmevilág normái szerint azért is képes a sorsa irányítására, mivel – amellett, hogy elődeinél jobban érti a természet és a társadalom működését – nem rabja az ösztöneinek, a jövő érdekekben képes uralkodni rajtuk, maga szabja meg, mikor és milyen feltételek között enged nekik. A nem az európai civilizációhoz tartozó népekkel való találkozások tovább erősítették a polgárosodó Európa közfelfogását, amely szerint a civilizált-ság a belső késztetésekben való uralkodást jelenti.⁴⁶

Norbert Elias⁴⁷ az európai civilizáció kultúrtörténetének vizsgálata kapcsán arra a következtetésre jut, hogy a „civilizáltság” hiányai nemcsak a természeti népek körében voltak jelen, az európai kultúrtörténetnek is voltak hasonló korszakai. Csakhogy Európában – hívja fel a figyelmet Elias – végbement egyfajta fejlődés, a civilizáció folyamata, amelynek során korlátozás alá kerültek a nyers testi szükséletek, a mohó és gátlástanan érkezés, kialakult a tisztaág és higiéne kultusza, korlátozás alá került a szexualitás és a „támadó kedv”.⁴⁸ A belső impulzusok; vagyak kielégítése civilizált formát öltött, létrejött a belső tiltás, a „feszélyezettség” érzése – amely nem más, mint a civilizációs gátlások, a szégyen, a bűntudat alapja. A szégyennek ezen túl nemcsak az önkontroll működésében van fontos szerepe, hanem az egyén méltóságának megorzésében is – hívja fel a figyelmet Schneider, amerikai csaláterapeuta.⁴⁹ A fájdalom, a súlyos szenvédés, az evés és az ürítés nyilvánossá tétele valójában a dehumanizáció veszélyét jelenti, azt, hogy az egyén testi funkcióira redukálódik.

⁴⁶ Bár a híres antropológusok Margaret Meadtól Róheim Gézáig úgy tekintettek az általuk vizsgált óceáni, ausztrál stb. törzsekre, mint a természet „romlatlan gyermekére”, valójában ekkor már nem-igen volt a földön olyan népcsoport, amelyet ne érintett volna a nyugati befolyás, a hittérítés, a kereskedelemben.

⁴⁷ Elias 1936-ban készült munkája, *A civilizáció folyamata* csak a hatvanas években vált széles körben ismertté a társadalomtudományban.

⁴⁸ Meglepő, hogy a hasonló témákkal foglalkozó, ráadásul gyakran azonos forrásokat is használó Foucault soha nem hivatkozik Elias munkáira.

⁴⁹ Carl D. SCHNEIDER: *Shame, Exposure and Privacy*. New York, Norton, 1991.

David Riesman, aki – a mai globalizációs feltételeket sok tekintetben megelőző – egyesült államokbeli tapasztalatait írja le, már 1954-ben észleli, hogy az embereket irányító korábbi belső iránytűk hatása csökken, és a viselkedés szabályozása egyre inkább a külső korlátok hatása alá kerül. A 80-as évektől ezt a folyamatot nagymértékben felérősitik a kibontakozó globalizáció gazdasági és társadalmi hatásai. Az évés, a szex, a nemiség ingereinek állandó jelentéte a képernyőkön és a kirakatokban a gátlások felépülésének, tartósságának az újába áll. Ahhoz, hogy addott esetben képesek legyünk uralkodni érvágyunkon, szexuális vágyainkon, megfelelő önuralommal rendelkezzünk ahhoz, hogy ne toroljuk meg erőszakkal a sérelmeinket, rendelkeznünk kell azzal a képességgel, hogy az adott vágyat és a hozzá kapcsolódó képeket elüzzük a fantáziánkból. Az erőfeszítést azonban lehetetlenné és értelmetlenné teszi, hogy egész kultúráink, minden nap létnak egyre inkább telített ilyen jellegű ingerekkel. Látszólag a 68-as mozgalmak folytatásaként, a valóságban azonban a globalizált gazdaság és fogyasztás kíváncsainak megfelelően a „tabuk ledöntése” ideológiává, a közfelfogást alakító normává vált. A ledöntendő tabuk azonban nem egyebek, mint azok a civilizációs gátlások, amelyek az európai kultúrában évszázadok alatt felépültek.

E témaban is bőséggel állnak rendelkezésre aktuális és jellemző példák. Az idei (2013) miskolci CineFest fesztiválról szóló tudósítás egyik alcíme a *Port.hu*-n épben a tabudöntés volt. A program emblematis darabja a szintén a 2013-as cannes-i filmfesztiválon Aranypálma díjat nyert *Adèle élete* című francia film volt. A filmben a kritikusok egy része szerint a pornográfia határat szüroló, mások szerint át is billenő hosszú naturális szexuális jelenet látható. Úgy tűnik, hogy a képsorok még az edzett filmkritikusok „feszélyezettségerzését” is felkeltették: az *Origo* kritikusa⁵⁰ meglepődik, hogyan mehettek bele a színésznők, hogy ilyen felvételkészülnek róluk. A CineFest fesztivál riportere szerint elterjedt, hogy a filmen nem a szereplők nemi szervei láthatók közéről és anatómiai részletekkel, hanem álnemiszervek, protézisek. Más bíráik dicsérően állapítják meg, hogy a fiatalabbik színésznőt, aki minden össze 19 éves, egyáltalán nem feszélyezik a kamerák, minden bátran megmutat. Hasonló elismeréssel nyilatkozik a kritikus egy szintén mostanában vetített film – a címe: *Egy francia család szexuális életének krónikája* – szereplőiről, akik teljes természetességgel vesznek részt szexuális jelenetekben a kaméra előtt.

Figyelmemre méltó az a szokatlanul obszcén hangnem, ami az *Adèle élete* című francia film kommentárijait jellemzi,⁵¹ és mindenél megyőzőbben tükrözi az elemtáris hatást, amit az intimitás elleni különösen durva támadás kivált. A kriti-

⁵⁰ VARGA Ferenc: Nyaljál, kékhaúj lány! *Origo*, 2013. május. <http://www.origo.hu/filmklub/blog/kritika/20130525-nyaljal-kekhaui-lany-blue-is-the-warmest-colour-la.html>

⁵¹ Nem idézem öket szó szerint, mivel nem célom, hogy tovább növeljem a nyilvánosságukat.

kák egységesen elragadtatott hangnemét akár valamiféle hivatalos kultúrpolitika is vezényelhetné – de bizonyosan nem ez a helyzet. A hangos és uniform tetszésnyilvánítás abból fakad, hogy a filmről nyilatkozók nem kerülhetik el a naturális szexjelenet minősítését (miközben többen görcsösen bizonygatják: csupán jelentéktelen szerepe van a filmben), márpedig a szexuális kérdésekkel való megnyilvánulások mindenképpen lelepleznek valamit az értékelő intím viselkedéséből is. Valójában ez az, amit az értékelő a sematikus dicsítmusszal el akarnak kerülni.

Meglepő módon senki nem firtatja, hogyan lehetséges, hogy a „művészfilmekben” lényegében teljes mértékben létjogosultságot nyert a pornográfia – az említett két film ebből a szempontból nem számít ritkaságnak –, amit néhány éve még a bulvár műfajához tartozónak ítélték a kritikusok. Hasonló a helyzet az öncélú natúrális erőszak jeleneteivel, amelyekről sok évtizede, az ennek ellenmondó széles körű tapasztalatok ellenére, jól fizetett szakértői apparátus segítségével állítják a tartalomszolgáltatók, hogy nincsenek hatással a nézők mentalitására.

A civilizációs gátlásokra nincs szükség, mert akadályát képezik a kritikálan fogyasztásnak, lehetővé teszik a lemondást, a szükségletek rangsorolását – a szükségetekhez való viszony egyéni módját. Csakhogy a belső szabályozás hiányábanak problémái leképeződnek a szexualitás és az erőszak törvényi kezelésében. A transznacionális szervezetek hiába igyeksznek egyre szigorúbb törvényekkel szabályozni az egyének szexuális életét és igyeksznek megakadályozni az erőszak indokolatlan kirobbanását kontrollálatlan (és kontrollálhatatlan) feltételek között, például a családban. Az intim helyzetekben kizárolag az egyének belső fékrendszere képes hatékonyan irányítani a heves érzelmeket. Míg korábban a hagyomány és a közvetlen környezet nyomása bizonyos fokig képes volt a külső szabályozásra, a törvény és a hatóság keze nem ér el a hálószobáig, a joggyakorlás ilyen feltételek között – bizonyíthatatlan, hogy ténylegesen mi történt – csak a jog paródiája lehet.

Az identitás jövője – szükségünk van-e identitásra?

Nem mindenki látja ilyen borúsan az egyéni identitás helyzetét.

„Ironikus módon az egyén elszigetelődése és a társadalmi lét között feszüлő ellentmondás a hagyományos értelemben vett individuum megszűnéséhez és egy kiséríteties valóság létrejöttéhez vezetett. Az elektronikus egyén szabadsága korlátlan: mindenütt ott lehet, mégis egyre inkább tudatára ébred annak, hogy a valóságban sehol sincs. Olyan kiváltság ez, amely mindenkor csak Istennek vagy a kísérteteknek adatott meg” – írja Richard Kriesche⁵² osztrák művész és filozófus.

Ropolyi László a szabadságnak az internetes kommunikáció által teremtett új lehetőségeire hívja fel a figyelmet: a hálólét tartozékanak tekinti a korlátozások elleni tiltakozást, a hatalomellenességet, amelynek példáival a híres szivárogatatók kapcsán a közelmúltban találkoztunk. Ropolyi álláspontja szerint a hálólét sok értelemben kedvez az individualitásnak, mivel szakértők nélkül, maga válogathat a világháló hallatlanul gazzdag tudásanyagából.⁵³

Szép számmal vannak ugyanakkor szakértők, aiknek a mondanivalója alig burkoltan a mai az egyénekre alkatrésszként tekintő világítársadalom és gazdaság apológiája. Közéjük tartozik Christakis és Fowler.⁵⁴ Könyvük egyik fejezetében – a címe *Az emberi szuperorganizmus* – azt fejtegetik, hogy az emberi kapcsolatok hálózata⁵⁵ egyfajta szuperorganizmus, saját anatómiával és élettannal, olyan, mint a sejtek együttese, vagy a hangyaboly. A hangya csak azért képes összetett cselekvésre, mert a boly más tagjai ezt elősegítették – írják a szerzők, és ez kevésse is vitatható. Legfeljebb az okozhat némi megdöbbenedést, amikor a hangyákat az űrhajósokkal hozzák párhuzamba. (Ezzel az emberképpel kétségteltheséget hozza az életüket potenciálisan feláldozó Mars-utazóké.) Néhány sorral később szintén ők fejtik ki: a hangyák egyes egyledi nem intelligensek, csupán a boly egésze az. A „szuperorganizmusok” intelligenciája nem is függ attól, mennyire intelligensek a tagok. Álláspontjuk szerint az, ahogyan az emberek a 20. század folyamán kiépítették Anglia vasúthálózatát, „erősen emlékezett” arra, ahogyan a gombák – melyek szintén szuperorganizmusokat alkotnak – egymással együttműködve csatornákat alakítanak ki az erdő talajában. A hálózatok – nyugtatják meg az olvasót – túlélük tagjaikat, a hálózat fenmaraad, ha kicserélődnek benne az emberek, ugyanúgy, ahogyan a sejtek egymás helyére lépnek a szervezetükben, vagy a számítógépek cserélődnek a szerverközpontokban.⁵⁶ Ugyanezek a szerzők lelkesen írnak azokról a számítógépen játszható társasjátékokról, ahol az egyének egy másik identitással, avatárral játszanak. Az általuk idézett kutatási tapasztalatok szerint a vonzó avatárokkal játszóknak nőtt az önbizalma, ezért az ilyen játék áldásos hatással lehet a lelkى betegségek gyógyítására is.⁵⁷

⁵³ ROPOLYI László: *Az internet természe*. Budapest, Typotex, 2006.

⁵⁴ Nicholas A. CHRISTAKIS – James H. FOWLER: *Kapcsolatok hálójában. Mire képesek a hálózatok és hogyan alakítják a sorsunkat?* Budapest, Typotex, 2009. 309.

⁵⁵ A könyv sokfajta felületességének egyike, hogy a szerzők általanosságban beszélnek hálózatokról, bár az előszörből kidérül, hogy főként az internet által teremtett hálózatról van szó.

⁵⁶ CHRISTAKIS–FOWLER i. m. (54. lj.), 322. Aligha kell bizonygatni, hogy e tudományosnak tűnő soroknak van politikai üzenete. Ahogyan a könyv egészénél, a fejezetcímeknél is: „Amikor mosolygunk, az egész világ mosolyog velünk”, „Szeresd azt, aki vel együtt vagy”; „Egészében jó”. Mosolyogni azonban kevés okunk van, ha meg tudjuk, hogy a könyvet tudományos műként tarják számon, 15 nyelvre fordították le, és a szerzők a legrangosabb amerikai kutatóhelyek sztárjai.

⁵⁷ Uo., 290.

Susan Greenfeld a 21. századi identitásról szóló könyvében szintén nem tartja különösebben negatív jelenségnek, hogy a 21. század közepének társadalma más-ként fog festeni, mint a mai. „Nemcsak külsőleg fognak jobban hasonlítani egymáshoz az emberek – életkorukat, arcvonásaiat és testi jegyeiket illetően egyaránt –, hanem kevesebb lesz a különbég a szemléletmódjukban is, mert közös lesz bennük a *Senki*-forgatókönyvben jellemzett reaktív és interaktív hajam” – írja.⁵⁸ Lehetséges, hogy ezek az emberek rövidebb ideig tudnak majd figyelni, és elvont fogalmak helyett inkább képekben gondolkodnak majd. Ő azonban azt sem látja különösképpen tragikus fejleménynek, hogy „háttérbe szorulhat a veszélykerülő magatartás is”, illetve, hogy „személyes identitásuk alighanem fejletlennébb lesz, és anonim mivoltukban, egójuktól és énképüktől megszabadulva föltelethetően jobban tudnak majd együtt létezni, mint 20. századi elődeik”. Majd így összegzi mondáivalóját: „Egyszóval, életükben több lesz a kényelem, a vidámság és kevésből a tartalom.”⁵⁹

Manuel Castells, a globalizáció ambiciózus kutatója, a globális hálózatok hatalma elleni ellenállás igéretes lehetőségei között tartja számon a kulturális identitást.⁶⁰ Az identitás hatalmát bemutató kötetében néhány olyan közösség életét mutatja be, amelyek ideig-óráig sikeresen szálltak szembe a hálózatos hatalom intézményes hordozóival. Közéjük tartoznak az iszlám fundamentalisták, a mexikói zapatisták vagy a környezetvédező mozgalmak képviselői. Ezekből a közösségekből – reménykedik Castells – új szubjektumok jöhetnek létre, amelyek a társadalmi átalakulás közvetítővé válhatnak. A zapatisták bemutatásával különhangsúlyt helyez arra, hogy tevékenységüket nagymértékben elősegítették az elektronikus kommunikáció által nyújtott lehetőségek. Könyvének legújabb, 2010-es kiadásában a szerző igazolói látja korábbi jóslatait a kulturális, ezen belül különösen a vallási és etnikai identitás növekvő szerepével kapcsolatban.

Vagy mégis Baudrillard-nak van igaza, aki klónozott és ready-made személyiségről beszél? „A ready-made személyiség ultramodern termék. Nem polgári, hanem posztmodern individuum. Nem számít szubjektumnak, mert valamiféle klónná vált. A státusza különös, olyan, mint egy részecske, testecske, molekula, az egyséjtű státusza. A ready-made személyiségnek nem adatott meg, hogy sorsa legyen. Azt mondhatnám, hogy egy saját magán végzett fatalis kísérletre cserélte be a sorsát.”⁶⁰

⁵⁸ Susan GREENFELD: *Identitás a XXI. században*. Budapest, HVG könyvek, 2009. 259.

⁵⁹ CASTELLS I. m. (11. lj.).

⁶⁰ BAUDRILLARD I. m. (27. lj.) 66.